

ОБДАРОВАНІСТЬ: СУТЬ, ВИДИ, ПРИНЦИПИ

У статті розглянуто суть поняття «обдарованість»; виділено види обдарованості; обдаровані діти розглядаються як такі, в яких в ранньому віці виявляються здібності до виконання певних видів діяльності; розглянуто психологічні та загальні особливості обдарованих дітей; виділено принципи і методи взаємодії вчителя з обдарованими дітьми; приділено увагу здібностям як індивідуально-психологічним особливостям особистості.

Ключові слова: обдаровані діти, особливості обдарованих дітей, індивідуально-психологічні особливості.

В статье рассмотрена сущность понятия «одаренность»; выделены виды одаренности; одаренные дети рассматриваются как такие, у которых в раннем возрасте выявляются способности к выполнению определенных видов деятельности; рассмотрены психологические и общие особенности одаренных детей; выделены принципы и методы взаимодействия учителя с одаренными детьми; уделено внимание способностям как индивидуально-психологическим особенностям личности.

Ключевые слова: одаренные дети, особенности одаренных детей, индивидуально-психологические особенности.

In article the essence of concept «endowments» is considered; endowments kinds are allocated; presented children are considered as such at which at early age abilities to performance of certain kinds of activity come to light; psychological and general features of presented children are considered; principles and methods of interaction of the teacher with presented children are allocated; the attention is paid to abilities as to individually-psychological features of the person.

Keywords: endowments, features of presented children, individually-psychological features.

Постановка проблеми. Кожна дитина по-своєму неповторна. Вона приходить у цей світ, щоб творити своє життя, знайти себе: хтось здібний до музики, образотворчого мистецтва, художньої праці, хтось до математики, хтось пише вірші, оповідання. Скільки дітей – стільки й здібностей, які залежать від психолого-фізіологічних особливостей людини, соціального оточення, сім'ї та школи.

Історично першим психологічним визначенням обдарованості було суворо кількісне визначення, засноване на показниках коефіцієнта інтелекту (IQ), що включало

верхній відсоток вікової вибірки (1-2 %). Обдарованими дітьми вважалися також ті, хто виявляв дуже яскраві, видатні досягнення в тому або іншому виді діяльності.

Мета статті – розглянути суть, види і принципи обдарованості.

Основа частина. Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що обдарованість – індивідуальна потенціальна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності.

У педагогіці виділяють кілька типів обдарованості: раціонально-мислительний (необхідний вченим, політикам, економістам); образно-художній (необхідний дизайнерам, конструкторам, художникам, письменникам); раціонально-образний (необхідний історикам, філософам, учителям); емоційно-чуттєвий (необхідний режисерам, літераторам).

Ю.Гільбух виділяє загальну (розумову) і спеціальну (художню, соціальну, спортивну) обдарованість. Кожен з типів охоплює по кілька видів обдарованості, а кожен вид тлумачиться як спеціальні здібності.

Н.Лейтес виділяє три категорії обдарованих дітей: учні з ранньою розумовою реалізацією; учні з прискореним розумовим розвитком; учні з окремими ознаками нестандартних здібностей.

Для педагогів і дослідників, що займаються вивченням і розвитком обдарованості в шкільному віці, дуже важливе виділення загальної (розумової) обдарованості, що виявляється у високому рівні загального розумового розвитку й творчих можливостей, у сприйнятливості до навчання в багатьох галузях знань, і спеціальної, що виявляє себе в конкретних видах діяльності (у музиці, живописі, спорті тощо). Нарешті, діти, що якось виявили свою обдарованість, не обов'язково будуть її постійно демонструвати й надалі, а можуть і взагалі «втратити» її, що обумовлено безліччю причин, у тому числі й так званою «віковою обдарованістю», описаною Н.Лейтесом [1].

Обдаровані діти – діти, в яких у ранньому віці виявляються здібності до виконання певних видів діяльності.

«Обдарована дитина – це дитина, що виділяється яскравими, очевидними, іноді видатними досягненнями або має внутрішні передумови для таких досягнень у тім

або іншому виді діяльності» (тут і далі курсив автора) [2, с. 3].

З такого розуміння обдарованості, що припускає не тільки актуальну, але й потенційну можливість досягнення більше високих результатів, виходить, що обдарованих дітей необхідно вчити по-іншому, по програмах, відмінних від традиційних, таких, які можуть забезпечити розкриття їхньої індивідуальності.

Вони вирізняються серед однолітків яскраво вираженими можливостями в досягненні результатів на якісно вищому рівні, який перевищує певний умовний «середній» рівень, їхні успіхи не є випадковими, а виявляються постійно.

Б.Кларк вважає, що обдаровані діти – це такі діти, «які показують або можуть показувати високий рівень виконання чого-небудь у якийсь зі сфер діяльності і які, у силу свого просунутого й прискороного розвитку, мають потребу в навчанні, відмінному від звичайно прийнятого в школі. Це навчання забезпечує більшу ймовірність зростання або розвитку здібностей, а не їхню втрату або зниження» [3, с. 26]. Дж.Рензуллі вважає, що обдарованість обумовлена або визначається взаємодією трьох основних «кластерів» характеристик, що належать людині: загальні здібності вище за середній рівень, висока рівень «відданості завданню», або, інакше кажучи, мотивації, і, нарешті, високий рівень креативності. Діти ж, які виявляють ознаки обдарованості, «мають потребу в широких і різноманітних освітніх можливостях» [4, с. 17].

Розвиток досліджень обдарованості за останні десятиліття переконливо довів помилковість уявлень про те, що талант або обдарованість розкриються самі собою й «проб'ють» собі дорогу. Без особливої турботи про навчання й розвиток обдарованих дітей ми губимо, може бути, більше, ніж від раптових стихійних лих. Цікаві думки А.Владимирова про необхідні умови для розкриття обдарованості: «Талант, даний нам від народження, подібний до неопрацьованого алмазу. Чудовий цей прозорий, твердий камінь, тільки що витягнутий із глибини «сибірських руд!». Заради нього треба було перелопачувати пуди й пуди порожньої породи. Але який не чудовий алмаз, діамант відрізняється від нього, як небо від землі. Діамантом ми називаємо алмаз відполірований, митецьке огранювання якого вимагає кропіткої й найтоншої праці» [5, с. 122].

Психологічні особливості обдарованих дітей, або так звані «ознаки обдарованості», часто є предметом більших суперечок серед психологів. Існує велика кількість «списків» основних ознак обдарованості, у яких відбиваються особливості обдарованих дітей, що виявляються ними в їхньому реальному житті й діяльності. Як правило, наявність таких ознак можна оцінити при спостереженні за особливостями поведінки дитини. Труднощі полягають у тому, що самі ознаки обдарованості досить різноманітні й сильно залежать від соціокультурного середовища. Це породжує значні розбіжності в уявленнях про те, що має бути включене в «список» особливостей обдарованих дітей, а що ні, які ознаки обов'язково повинні виявлятися, а які – ні тощо. Найбільш продуктивним, на наш погляд, можна вважати таку позицію в цьому питанні, відповідно до якого наявність хоча б одного з виділених ознак має привертати увагу фахівця й спонукувати його до ретельного й тривалого аналізу конкретного випадку.

Аналіз існуючих «списків» ознак обдарованості дозволяє відзначити наявність у них характеристик, пов'язаних з мотиваційними аспектами поведінки (зі специфічними потребами) і інструментальними (можливостями дитини), що ставляться до способів й успішності діяльності дитини. Багато авторів таких списків відзначають наявність деяких загальних, абсолютних, або універсальних, атрибутів обдарованості, які можна спостерігати у всіх культурах (практично поза залежністю від культурного контексту), і специфічних ознак, які спостерігаються в одних і не спостерігаються в інших соціокультурних пластах [6]. Крім того, часто пропонують відразу кілька різних списків, кожний з яких описує особливості, схильності й поведінку дітей з тим або іншим видом обдарованості. Так, наприклад, Б.Кларк наводить п'ять таких списків, що характеризують розумову (інтелектуальну), академічну, творчу лідерську обдарованість й обдарованість в галузі візуального й виконавського мистецтва (музика, живопис, танець, драма) [3]. Нас же цікавить те загальне, що може бути виділене із численних описів, що відносяться до так званої загальної обдарованості, в основі якої – інтелектуальна (розумова) обдарованість дитини.

У результаті досліджень науковцями виділено такі характерні особливості обдарованих дітей: часто «перескакують» через послідовні етапи свого розвитку;

мають високий розвиток мислення, яке відзначається високою оперативністю (продуктивністю), тривке запам'ятовування навчального матеріалу; їм властива висока розумова активність, підвищена схильність до розумової діяльності, неординарність, свобода самовияву, багатство уяви; швидкість реакції, вміння піддавати сумніву і науковому осмисленню певні явища, стереотипи, догми; завжди виявляють уважність, зібраність; у них чудова пам'ять, яка базується на ранньому мовленні, сформованість видів пам'яті; рано починають класифікувати інформацію, що надходить до них; готовність до напруженої праці, що переростає в працелюбність, у потребу працювати безустанно, без відпочинку, маючи високу працездатність; коло їхніх пізнавальних інтересів не обмежується однією проблемою, постійно розширюється, що є стимулом розумової активності; яскраво виражений інтерес до якихось занять або сфер діяльності, незвичайна захопленість чимось; наполегливість у досягненні самостійно поставленої мети; мають великий словниковий запас, із задоволенням читають словники чи енциклопедії, придумують нові слова і поняття; можуть займатися кількома справами одразу, наприклад, стежити за декількома подіями, що відбуваються навколо них; дуже допитливі, активно досліджують навколишній світ і не терплять жодних обмежень своїх досліджень; можуть тривалий час концентрувати свою увагу на одній справі, вони буквально «занурюються» у своє життя, якщо воно їм цікаве; мають розвинене почуття гумору; постійно намагаються вирішувати проблеми, які їм поки що не під силу; відрізняються різноманітністю інтересів, що породжує схильність починати кілька справ одночасно; часто роздратовують ровесників звичкою поправляти інших і вважають себе такими, що завжди мають рацію; їм бракує емоційного балансу, вони часто нетерплячі та поривчасті.

Виділяючи найбільш характерні «загальні особливості» обдарованих дітей, необхідно завжди пам'ятати ще про один надзвичайно важливий факт – широкий спектр індивідуальних розходжень серед таких дітей. Це стосується й спрямованості їхніх інтересів, і темпу інтелектуального розвитку або випередження, нарешті, ступеня розвитку обдарованості тощо. Спектр же індивідуальних розходжень у обдарованих школярів настільки великий, що фактично він перебиває собою вікові особливості дітей. На практиці це виявляється в тому, що до безпосереднього

знайомства з такою дитиною ми не можемо будувати яких-небудь конкретних припущень про її особливості й можливості.

Поняття про здібності людини розвивалося в зв'язку із загальним ходом розвитку людської думки і довго було предметом філософського розгляду. Лише в другій половині XIX ст. виникають і розгортаються емпіричні дослідження здібностей людини. Однак, виникнувши в епоху капіталізму, вони слугували в багатьох випадках інтересам пануючих класів суспільства й обґрунтували теорію і практику експлуатації трудящих.

Здібності людини не дані безпосередньо в її самоспостереженнях чи переживаннях. Ми лише опосередковано довідуємося про них, співвідносячи рівень оволодіння діяльністю однією людиною з рівнем її оволодіння іншими людьми. При цьому виявляється необхідною умовою виявлення здібностей аналіз умов життя людини, його навчання і виховання, а також його життєвого досвіду в оволодінні даною діяльністю. У зв'язку з цим особливо важливого значення набуває проблема співвідношення в здібностях уродженого і придбаного, спадково закріпленого і сформованого в процесі індивідуального розвитку.

У рішенні проблеми здібностей необхідно виходити з принципу єдності людини й умов її життя. Здібність чи нездібність дитини потрібно розглядати не як носія прихованих таємничих можливостей, що протистоять середовищу, а як похідне від єдності індивіда й умов життя і діяльності, різного впливу умов життя на різних етапах розвитку дитини.

Коли говорять про здібності людини, то мають на увазі його можливості в тій чи іншій діяльності. Ці можливості приводять як до значних успіхів в оволодінні діяльністю, так і до високих показників праці.

За інших рівних умов (рівень підготовленості, знання, навички, уміння, витрачений час, розумові і фізичні зусилля) здібна людина одержує максимальні результати з менш здібними людьми.

Високі досягнення здатної людини є результатом відповідності комплексу його нервово-психічних властивостей вимогам діяльності.

Будь-яка діяльність складна і багатогранна. Вона висуває різні вимоги до пси-

хічних і фізичних сил людини. Якщо наявна система властивостей особистості відповідає цим вимогам, то людина здібна успішно і на високому рівні здійснювати діяльність. Якщо такої відповідальності немає, то в індивіда виявляється нездібність до даного виду діяльності.

Ось чому здібність не можна звести до однієї якої-небудь властивості (гарне почуття пропорції, музичний слух тощо). Вона завжди є синтезом властивостей людської особистості.

Отже, здібність можна визначити як синтез властивостей людської особистості, що відповідає вимогам діяльності і забезпечує високих досягнень у ній.

Обдарованим учням необхідно створювати сприятливі морально-психологічні умови для активної навчальної діяльності, виконання роботи, більшої за обсягом та інтенсивністю.

Як зазначає Є.Щебланова, «традиційне навчання стримує розвиток таких дітей і для повного розкриття їхнього потенціалу необхідні спеціальні модифікації програм і методів навчання відповідно до їхніх психологічних особливостей (видом і рівнем обдарованості, інтересами, мотиваційно-особистісними характеристиками)» [7].

Взаємодія учителя з обдарованими дітьми має ґрунтуватися з урахуванням таких психолого-педагогічних принципів: формування взаємин на основі творчої співпраці; організація навчання на основі особистісної зацікавленості учня, його індивідуальних інтересів і здібностей (сприяє формуванню пізнавальної активності дитини на основі його внутрішніх уподобань); превалювання ідеї подолання труднощів, досягнення мети в спільній діяльності педагога та учнів, самостійній роботі учнів (сприяє вихованню сильних натур, здатних виявити наполегливість, дисциплінованість); вільний вибір форм, напрямів, методів діяльності (сприяє розвитку творчого мислення, вміння критично оцінювати свої можливості й прагнення самостійно вирішувати все складніші завдання); розвиток системного, інтуїтивного мислення, вміння «згортати» і деталізувати інформацію (дисциплінує розум учня, формує творче, нешаблонне мислення); гуманістичний, суб'єктивний підхід до виховання (передбачає абсолютне визнання гідності особистості, її права на вибір, власну думку, самостійний вчинок); створення нового педагогічного середовища (ґрунтується

на співдружності педагогів, колег, однодумців у творчому вихованні дітей).

Утілення цих принципів у життя потребує творчого підходу до організації навчання як інтегрованого процесу, який сприяє формуванню цілісної картини світу, дає змогу учням самостійно обирати «опорні» знання з різних наук при максимальній орієнтації на власний досвід.

Програми для обдарованих дітей повинні: надавати можливість для поглибленого вивчення тем, обраних учнями; забезпечувати самостійність у навчанні, тобто навчання, кероване самим учнем; розвивати методи й навички дослідницької роботи; розвивати творче, критичне й абстрактно-логічне мислення; заохочувати й стимулювати висування нових ідей, що руйнують звичні стереотипи й загальноприйняті погляди; заохочувати створення робіт з використанням різних матеріалів, способів і форм; сприяти розвитку самопізнання й саморозуміння, усвідомленню своєрідності власних здібностей і розумінню індивідуальних особливостей інших людей.

Розбудова державності в Україні зумовила нові тенденції в розвитку освіти. З'явилася нагальна потреба суспільства у творчих, діяльних, обдарованих, інтелектуально, творчо і духовно розвинених громадянах.

Спостерігаючи школярів, учитель не без підстави вважає, що одні учні більш здібні до навчання, інші менш здібні. Буває так, що учень здібний до математики, але погано виражає свої думки в усній і письмовій мові чи виявляє здібності до мов, до літератури, взагалі до гуманітарних наук, але йому важко даються математика, фізика, вивчення техніки.

Здібностями називаються такі психічні якості, завдяки яким людина порівняно легко здобуває знання, уміння і навички й успішно займається якою-небудь діяльністю.

Здібності не зводяться до знань, умінь і навичок, хоча виявляються і розвиваються на їх основі. Тому треба бути дуже обережними і тактовними у визначенні здібностей учнів, щоб не прийняти слабке знання дитини за відсутність у неї здібностей. Подібні помилки іноді відбувалися навіть у відношенні майбутніх великих учених, що з якихось причин погано училися в школі. З цієї є причини неправомірні висновки про здібності тільки на підставі деяких властивостей, що доводять не

низькі здібності, а недолік знань.

Здібності – це можливість, а необхідний рівень майстерності в тій чи іншій справі – це дійсність. Музичні здібності, що виявилися в дитини, ні в якій мірі не є гарантією того, що дитина буде музикантом. Для того щоб це відбулося, необхідно спеціальне навчання, наполегливість, виявлена педагогом і дитиною, гарний стан здоров'я, наявність музичного Інструменту, нот і багатьох інших умов, без яких здібності можуть стихнути, так і не розвившись.

Здібності виявляються тільки в діяльності, і при тому тільки в такій діяльності, що не може здійснюватися без наявності цих здібностей.

Здібності виявляються не в знаннях, уміннях і навичках, як таких, а в динаміці їх придбання, тобто в тому, наскільки за інших рівних умов швидко, глибоко, легко і міцно здійснюється процес оволодіння знаннями й уміннями, істотно важливими для даної діяльності. І саме тут виявляються ті розходження, які дають нам право говорити про здібності.

Отже, здібності – це індивідуально-психологічні особливості особистості, які є умовами успішного здійснення даної діяльності і розходження, що виявляють, у динаміці оволодіння необхідними для неї знаннями, уміннями і навичками.

Починаючи з «Школи дитинства» Я.А.Коменського, ми знаходимо думку про те, що головне для педагога – не заважати дітям у їхньому природному розвитку як дослідників. Нехай діти будуть «бджілками, які постійно метушаться навкруги, плазують, що-небудь носять, розповідають, перекладають. Їм варто надавати деяку допомогу лише потім, щоб те, що вони роблять, було у відомій мірі розумним» [8, с. 232]. Його підтримує Д.Дьюї, зазначаючи, що мета вчителя – підтримати «священну іскру подиву» і роздути полум'я, що вже жевріло. Завдання ж учителя полягає в тому, «щоб зберегти дух дослідження, охоронити його від того, щоб від зайвої напруги він не притупився, не одерев'янів від рутини, не скам'янів від догматичних вселянь або не розсіявся завдяки безцільній вправі над незначними речами» [9, с. 40]. По-своєму цю же думку розвили В.Вахтеров, В.Зеньковський і всі ті вчені, хто поділяє й розвиває ідеї творчого навчання.

Обдарованість, як правило, визначається шляхом вивчення сфери її прояву,

інтелектуального діапазону (сукупності інтелектуальних можливостей), сфери найвищих досягнень у реалізації здібностей, рівня фізичного розвитку, рівня працездатності, мотиваційного обґрунтування та його відображення в емоційному настрої й вольовій завзятості зростаючої людини. Тобто діагностика обдарованості насамперед спирається на результати продуктивної діяльності (підсумки олімпіад, конкурсів, змагань, дані психолого-педагогічних обстежень). М.Лейтес відзначає, що ознаки обдарованості в дитячі роки оцінюються шляхом з'ясування співвідношення в них вікового і власне індивідуального. Батькам і вчителям варто знати, що всі успіхи дитини спочатку з упевненістю можна оцінити як вікові прояви обдарованості, а чи стануть вони стійкими індивідуальними особливостями, буде залежати від багатьох внутрішніх і зовнішніх умов.

Висновки. І школа, і батьки обдарованих дітей потребують допомоги людей, які володіють спеціальними знаннями й навичками у сфері роботи з такими дітьми. Ю.Яблонська виділяє такі риси професіонала, який може працювати з обдарованими дітьми: високий рівень інтелектуального розвитку; чуйність; почуття власного достоїнства; здатність переносити великі моральні витрати; гарна саморегуляція; уміння підтримати, захистити, надати допомогу; комунікативність; добрі організаторські здібності; уміння будувати педагогічну діяльність на основі результатів психодіагностики особистості дитини, з огляду на її індивідуальні й вікові особливості; уміння адаптувати свою діяльність до особистості кожної дитини; уміння розробляти й упроваджувати авторські програми; уміння створювати ситуацію успіху, умови для самореалізації особистості учня, стимулювати творчість дитини; уміння використовувати у своїй діяльності інноваційні методи та технології навчання й розвитку дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы / Н.С. Лейтес. – М.: Знаний, 1984. – 80с.
2. Рабочая концепция одаренности / Под ред. В.Д. Шадрикова. – М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1998. – 68с.
3. Clark, B. Growing up gifted. 5th Ed. Upper Saddle River. – New Jersey: Merrill,

1997.

4. Definition of Giftedness. Communicator, vol. 31, № 2, Spring 2000. – P. 16-17.

5. Владимиров А. Учебник жизни / А. Владимиров. – М.: БФПЦ «Православное видео», 1997. – 224с.

6. Fraiser Mary M., Passow Harry A. Towards a New Paradigm for Identifying Talent Potential. The National Research Center on the Gifted and Talented. Research Monograph 94112. December 1994. – 77 p.

7. Щепланова Е.И. Динамика когнитивных и некогнитивных личностных показателей одаренности у младших школьников / Е.И. Щепланова // Вопросы психологии. – 1998. – № 4. – С. 111-122.

8. Коменский Я.А. Школа детства. Опыты православной педагогики / Я.А. Коменский. – М.: Литературная учеба, 1993. – С. 214-238.

9. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления / Д. Дьюи. – М.: Совершенство, 1997. – 204с.